

جزوہ
طرح نامہ نویسے

معاونت پڑوہش

مدرسہ علمیه تخصصیہ حضرت فرجس ﷺ

آذرمہ ۱۴۰۲ - زاهدان

فهرست مطالب

درآمد.....	۳
۱. چستی طرح	
تحقیق.....	۳
۱.۲ انواع	
طرحنامه.....	۳
۱.۳ اهمیت طرح	
تحقیق.....	۴
۴. فواید طرح	
تحقیق.....	۴
۵. ارکان طرح تحقیق.....	۴
۶. اجزای طرح تحقیق.....	۴
أ. ویژگی های عنوان تحقیق.....	۵
ب. ذکر مشخصات اساتید راهنما و مشاور.....	۶
ج. تبیین موضوع و بیان مسئله.....	۶
د. بیان ضرورت و اهمیت.....	۱۰
ه. پیشینه.....	۱۱
و. سؤالات تحقیق.....	۱۴
ز. فرضیه های تحقیق.....	۱۷
ح. بیان اهداف تحقیق.....	۱۷
ی. روش انتخاب تحقیق.....	۱۸
ک. روش گرد آوری اطلاعات و ابزار آن.....	۱۹
ل. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....	۱۹
م. ساختار و سازماندهی تحقیق.....	۲۰
۷. فهرست منابع.....	۲۴

درآمد

در چه مرحله‌ای از تحقیق باید طرح بنویسید؟ با نگاهی به عناصری که در طرح تحقیق از شما خواسته شده است، به سادگی می‌توانید بفهمید که پیش از آن باید مطالعات کافی داشته باشید. محقق پیش از آغاز تحقیق، باید بتواند تصور درستی از ابعاد موضوع و مراحل و روش کار خود داشته باشد. نداشتن آشنایی کامل و برنامه‌ریزی نادرست از تحقیق، کار را به دوباره کاری و هدر رفتن وقت و هزینه، و گاه یأس و دل سردی می‌کشاند. باید بگوییم که اکثر قریب به اتفاق دانش پژوهان، بدون مطالعه کافی، طرح نویسی می‌کنند. آن‌ها اهمیت طرح را درنیافته‌اند. به همین دلیل، گمان می‌کنند که وقتشان به هدر می‌رود. سردرگمی، تضييع وقت، کیفیت پایین پژوهش‌ها، نداشتن انسجام و گاه حتی ناکامی در دستیابی به اهداف تحقیق بر اثر همین آفت است. محقق موفق، بسیاری از مطالعات پس از تصویب طرح را قبل از آن انجام می‌دهد تا با دید باز و تسلط کافی، فرایند پژوهش خود را در طرحنامه ترسیم کند. یک معمار، پیش از اینکه عملاً ساخت بنا را آغاز کند، به نقشه‌ای نیاز دارد که روش و مراحل و ابعاد کار او را تعیین کند. به همین گونه، هر محقق نیز پس از مطالعات کافی به این مرحله می‌رسد که با دست پر و دید باز نقشه تحقیق خود را ترسیم کند و فرایند پژوهش را گام به گام براساس آن به پیش ببرد. معمولاً به این نقشه کار، «طرح» می‌گویند. نداشتن طرحنامه، تحقیق را به حرکت بدون شناخت و کورکورانه بدل می‌سازد که حاصل آن هدر دادن وقت و انرژی و در نهایت ناکامی است.^۱

۱. چستی طرح تحقیق

با توجه به آنچه گفته شد، روشن است که طرح تحقیق عبارت است از؛ راهنما و نقشه پیشنهادی اولیه برای پیش‌بینی فرآیند و اهداف تحقیق.^۲

۲. انواع طرحنامه

طرحنامه انواعی دارد که به شرح ذیل است:

۱- اسلام‌پور کریمی، خودآموز مقدمات پژوهش، ص ۱۱۳ و ۱۱۴.

۲- ابراهیمی، جزوه درس طرحنامه نویسی.

الف) طرحنامه اجمالی: در طرح اجمالی تمرکز بر خود مسئله است. فرم مربوط به آن شامل مشخصات فردی، عنوان پایان نامه، پرسش‌های اصلی و فرعی، نظریه استاد راهنما و مواردی از این دست است.

ب) طرحنامه تفصیلی: در نگاهی جامع‌تر، طرح تفصیلی شامل موارد زیر است:
تیین موضوع، اهداف و ضرورت، پیشینه، فرضیه، پرسش‌های اصلی و فرعی، روش، ساختار، منابع و نیز عناصری مانند مشکلات تحقیق و ...^۱.
بنابراین در این متن به بررسی طرح تفصیلی پرداخته خواهد شد.

۳. اهمیت طرح تحقیق

نخستین گام مهم برای ورود به عرصه پژوهش، مهندسی تحقیق و برنامه‌ریزی برای محقق از آغاز تا پایان پژوهش است.

۴. فوائد طرح تحقیق

- کمک به نویسنده و مدیریت کمی و کیفی پژوهش.
- تشخیص کمبودها و کاستی‌های تحقیق و رفع آن‌ها.

۵. ارکان طرح تحقیق

- أ. پرسش‌های تحقیق
- ب. فرضیه‌ها یا فرضیه‌های تحقیق
- ج. اهداف تحقیق

۶. اجزای طرح تحقیق

- أ. عنوان مصوب پایان نامه یا رساله
- ب. شناسه حقیقی و حقوقی نویسنده و اساتید راهنما و مشاور
- ج. نوع تحقیق به لحاظ هدف
- د. تبیین موضوع و بیان مسئله
- ه. بیان ضرورت و اهمیت تحقیق

و. پیشینه تحقیق و جنبه نوآوری آن

ز. سؤالات تحقیق (اصلی و فرعی)

ح. فرضیه تحقیق

ط. اهداف تحقیق

ی. روش تحقیق

ک. ساختار و ساماندهی تحقیق

ل. منابع اولیه و مهم تحقیق

م. زمانبندی مراحل تحقیق^۱

در ادامه هر یک از این اجزا به تفصیل مورد بحث قرار می‌گیرد.

أ. ویژگی‌های عنوان تحقیق

در جزوه طرح اجمالی به طور مفصل در این باره صحبت شد، در اینجا برخی از اهم ویژگی‌های عنوان برشمرده می‌شود:

۱ - برخورداری از اهمیت و اولویت پژوهشی

۲ - رسایی و شفافیت موضوع

۳ - مورد علاقه پژوهشگر و در توان علمی او

۴ - روشن بودن قلمرو موضوع و تناسب با حجم

۵ - جزئی و محدود بودن موضوع

۶ - برخورداری از منابع کافی و در دسترس

ب. ذکر مشخصات اساتید راهنما و مشاور

۱- استاد راهنما

استاد راهنما، راهنمای محقق در انتخاب مسئله تحقیق و برنامه ریزی و نظارت در انجام دادن تحقیق از آغاز تا زمان دفاع می‌باشد.

۲- استاد مشاور (در صورت لزوم)

استاد مشاور، مشاور محقق و استاد راهنما در مباحث تخصصی مرتبط با طرح تحقیق و محتوای آن است.

ج. تبیین موضوع و بیان مسئله

معمولاً این عنوان در آغاز طرحنامه به چشم می‌خورد و در دیگر عناصر، از طرح یا تعریف مسئله، با تمام اهمیتی که دارد، سخنی نمی‌گویند. هر تحقیقی باید محدوده‌ای خاص داشته باشد و از سوی دیگر محقق در حال تألیف کتاب نیست، بلکه در حال پژوهش برای پایان‌نامه یا مقاله است. بنابراین، نتیجه می‌گیریم که در این قسمت از طرحنامه محقق باید به مسئله بپردازد، نه موضوع. از این رو، در ذیل این عنوان، طرح مسئله می‌گنجد.

تعریف عنوان، طرح مسئله، تبارشناسی موضوع و مسئله، تعیین دامنه و قلمرو زمانی و مکانی آن نیز باید مشخص شود.^۱

بعد از انتخاب موضوع، نوبت به ارائه تعریفی منطقی و شفاف می‌رسد. محقق علاوه بر تعریف موضوع، مسئله تحقیق را نیز باید با تعبیری درست بسازد و با صورت بندی دقیق و منطقی بیان نماید و پرسش‌های متعلق به آن را برشمرد. با تأسف، گاهی پژوهشگران نمی‌توانند مسئله پیش روی خود را به خوبی تشخیص دهند و بدین ترتیب، نمی‌توانند به آن پاسخ بگویند. بنابراین، پژوهشگر باید قلمرو و محدوده‌ی موضوع تحقیق که در واقع، همان سوال اصلی تحقیق است را به روشنی بیان کند.

مسئله نه در مقیاس شخص، بلکه در مقیاس محافل علمی، طالب پاسخ است، برخلاف پرسش که در مقیاس شخصی و در فرایند یادگیری به پاسخ نیاز دارد. مسئله، برآمده از مطالعه‌های نظام‌مند پیشین و قابل پاسخ با مطالعه‌های نظام‌مند پسین می‌باشد.^۲

۱- اسلام‌پور کریمی، خودآموز مقدمات پژوهش، ص ۱۱۶.

۲- اسحاقی، اصول و مهارت‌های پایان‌نامه نویسی، ص ۷۸.

برای تبیین مفهومی موضوع، باید موارد زیر در نظر گرفته شوند:

الف) تعریف باید شفاف و روشن باشد. بنابراین، در تعریف موضوع نباید از الفاظ مبهم و چند پهلو استفاده کرد.

ب) تعریف باید جامع باشد و به عبارتی، گستره موضوع را از هر زاویه‌ای پوشش دهد.

ج) تعریف باید مانع باشد، بدین معنا که ابعاد پیش بینی نشده در موضوع را شامل نشود.^۱

بنابراین، در شناسایی و بیان مسئله تحقیق، پژوهشگر سعی دارد شواهد دال بر وجود مسئله را بیان کند؛ یعنی زمینه‌ای را تصویر کند که در آن مسئله مورد نظر رخ داده است.^۲

۱. بهترین شیوه تعریف مسئله

تعریف مسئله عبارت است از چند سطر یا چند بندی که حاوی واقعیت‌های موجود، مبانی، مسلمات و بدیهیات مرتبط با بحث است و به پرسشی شبیه به عنوان ختم می‌شود. البته بهتر است که در چند سطر پیش از تعریف مسئله، تعریف عنوان و تبار شناسی را نیز بیاوریم. در هر صورت، واقعیت این است که بسیاری از محققان نمی‌توانند مسئله خود را تعریف یا صورت بندی فنی کنند و ساختار مسئله آن‌ها، به سبب آشفته بودن، چنگی به دل نمی‌زنند.

بهترین راه تعریف مسئله این است که در چند سطر نخست به واقعیت‌های موجود، مبانی و نظریه‌های جاری درباره مسئله، در قالب چند جمله -معمولا خبری- اشاره کنیم و سپس، بعد از مقدمه‌چینی ماهرانه، به صورت طبیعی و منطقی، یک پرسش عمیق و نسبتا کلی طرح کنیم. انتقال از جملات مقدماتی به آن پرسش، باید طبیعی باشد و معمولا از عبارات انتقالی مناسبی باید استفاده کرد.

در واقع، این توضیحات مقدماتی، آن پرسش را تولید می‌کند و نسبت به آن، جنبه علی دارد. این امر بدان سبب است که هر مجهولی به چند معلوم وابسته است و از ترکیب آن‌ها ساخته می‌شود.

شکل زیر ساختار تعریف مسئله را نشان می‌دهد:

۱- همان، ص ۵۵؛ نکونام، روش تحقیق با تاکید بر علوم اسلامی، ص ۸۵

۲- ر.ک: طرقي، درسنامه روش تحقیق، ص ۶۹.

.....
+
.....
+
.....
+
.....
+
.....
+
.....
! =

مثال

پس از گذشت پنجاه سال از وفات پیامبر اکرم ﷺ، امام حسین ﷺ به شهادت رسیدند. ایشان به دست مسلمانان و کسانی که به محبت آل علی ﷺ اعتقاد داشتند (کوفیان) به طرز فجیعی شهید شدند. عجیب‌تر آن‌که همین مسلمانان در زیر پرچم کسانی که چنین کاری دست زدند که زمانی از دشمنان پیامبر اکرم ﷺ به شمار می‌رفتند. ابوسفیان بیست سال با پیامبر مبارزه کرد و پنج سال آخر، خود فرمانده لشکر کفار بود. او بعدها بدین سبب که بیشتر مردم ایمان آورده بودند، به ناچار و به مصلحت ایمان آورد. به گفته ابوذر، آن‌ها تسلیم اسلام شدند، اما مسلمان نشدند. فرزند او معاویه، بعدها، یعنی ده سال پس از وفات پیامبر اکرم ﷺ، امیرالمؤمنین مسلمانان شد. سپس، فرزند او، یزید، قصد قتل فرزند پیامبر را کرد. مسلمانان، یعنی همان‌ها که نماز می‌خواندند و روزه می‌گرفتند و حج به جای می‌آوردند، در زیر پرچم او، امام حسین ﷺ را به شهادت رساندند. چگونه وضع جامعه اسلامی چندان تغییر می‌کند که فرزند پیامبر ﷺ به دست امت او به شهادت می‌رسد؟

۲. تبارشناسی

در قسمت تبیین باید به تبارشناسی و ریشه‌یابی مسئله توجه کنیم. باید بدانیم که مسئله در چه علمی ریشه دارد و در چه علوم و شاخه‌هایی بحث شدنی است و بتوانیم جایگاه آن را در سلسله مراتب و نقشه علوم بیابیم. همچنین، باید بدانیم مسأله‌ایی که در این تحقیق می‌خواهیم بررسی کنیم به کدام در

گستره از علوم تعلق دارد. محقق باید بداند که موضوع تحقیق او ذاتا متعلق به چه علمی است و افزون بر آن، در چه علوم و شاخه‌هایی از آن‌ها و از چه زوایایی «قابلیت» بحث دارد؛ یعنی اگر درباره موضوع مقاله، محققان دیگر رشته‌ها بخواهند تحقیق کنند، نوع نگاه آن‌ها چگونه خواهد بود؟

مثال؛ اگر پژوهش ما درباره «مسئله شر» است، باید بدانیم که این مسئله در علومى مانند کلام، فلسفه، عرفان و اخلاق، از زوایا و نگاه‌های گوناگون در خور تحقیق و بررسی است به «شر» در علم کلام، از نظر سازگاری یا عدم سازگاری، با مسئله عدل و مسئله قدرت و لطف الهی، توجه می‌شود. در فلسفه، با ماهیت عدمی و یا وجودی شر و رابطه آن با ممکنات سر و کار دارند. در عرفان، رابطه شر با تجلیات الهی بررسی می‌شود. در اخلاق، به شر اخلاقی، که بر اثر قوه اختیار انسانی و در قالب گناه رخ می‌دهد، می‌پردازند. به این ترتیب، انتظارات بایسته از محقق باید روشن شود.^۱

مثال

عنوان: آسیب شناسی تبلیغ حوزویان در دوره بعد از انقلاب در ایران (با رویکردی به جوانان)

تبلیغ به معنای رساندن، و در اصطلاح، هر گونه بیان نوشتاری و گفتاری درباره بیان معارف و احکام دین است که کارشناسان دینی در حوزه و دیگر مراکز مشابه به آن اقدام می‌کنند. هدف از تبلیغ، ارشاد و اصلاح جامعه است و تحقق نیافتن این هدف، آن گونه که شایسته است، نوعی آسیب و اختلال شمرده می‌شود. بیش از سی سال است که انقلابی با ماهیت دینی و فرهنگی در کشور ما رخ داده است و سالانه بسیاری از حوزویان، در ایام و مناسبت‌های گوناگون، در مراکز مختلف، به تبلیغ معارف و ارزش‌ها می‌پردازند و همگام با آن‌ها، نهادهای گوناگون، با انواع هزینه‌ها و به اشکال مختلف، به این امر اهتمام می‌ورزند؛ اما هنوز می‌بینیم که بسیاری از جوانان به شایستگی با مسائل دینی آشنا نشده‌اند و رفتارهایی از آن‌ها سر می‌زند که نشان می‌دهد گویا اصلاح نشده‌اند. اکنون این پرسش مطرح می‌شود: این همه تبلیغ با چه آسیب‌ها و مشکلات و موانعی روبرو و آمیخته بوده، که در حد خود مؤثر نیفتاده است؟ این مسئله در علوم مختلف ریشه دارد و ما از نظر جامعه‌شناختی و روان‌شناختی و در حیطه حوزه برادران، در دوره بعد از انقلاب در کشورمان، آن را بررسی خواهیم کرد.

۱- اسلام‌پور کریمی، خودآموز مقدمات پژوهش، صص ۱۰۳، ۱۰۵؛ همچنین ر.ک: فرامرز قراملکی، اصول و فنون پژوهش در گستره دین پژوهی، ص ۱۸۷.

د. بیان ضرورت و اهمیت

پژوهشگر باید بتواند اهمیت تحقیق خود را با نوع مسئله‌ای که انتخاب کرده است، بیان کند. ضرورت و اهمیت دو قسم است:

- ضرورت و اهمیت اصل مسئله تحقیق: بیان ادله عقلی و نقلی یا آثار و برکات مسئله تحقیق
 - ضرورت و اهمیت مسئله برای محقق: بیان انگیزه و هدف پژوهشگر از رویکرد به مسئله تحقیق^۱
- آنچه در اینجا مد نظر است، ضرورت و اهمیت مسئله برای تحقیق است؛ یعنی زمانی که محقق موضوعی را برای تحقیق انتخاب می‌کند به ارزش کار واقف است و به همان نسبت هم انگیزه‌های بیشتری برای انجام آن در خود می‌یابد. محقق باید ارزش‌های اساسی تحقیق را به دیگران منتقل و مشخص کند که این تحقیق در چه زمینه‌ای اهمیت بیشتری دارد؛ آیا تحقیق او از نظر تئوری حائز اهمیت است و می‌تواند از دیدگاهی جدید و خلاقانه به مسائل نگاه کند. باید بتواند اهمیت و ارزش تحقیق را در مورد نظریه‌های موجود به اثبات برساند و گاهی نتایج حاصل از تحقق، می‌تواند موجب گسترش و تکامل تئوری گذشته شود. البته اگر تئوری پیشین، سیر تکاملی خود را نیز طی کرده، در آن صورت این تحقیق می‌تواند آزمون مهمی از آن تئوری باشد. البته گاهی هم اهمیت تحقیق، از جهت کاربرد و به کارگیری آن است؛ اینکه تأثیر این تحقیق در حل مسائل بخش‌های گوناگون چیست؟ چرا ضرورت انجام دارد؟ چرا باید در این مقطع انجام شود؟ چه مشکلی را حل می‌کند؟ چه تأثیری در پیشبرد علوم دارد؟^۲

به طور کاربردی‌تر می‌توان این‌گونه بیان کرد؛ هر محققی برای اینکه موضوع خود را از نظر اولویت‌سناسی و نیازسنجی توجیه کند، باید به نکاتی اشاره کند که گزینش او را موجه سازد. بنابراین، شما می‌توانید بدین امور اشاره کنید که:

- موضوعتان به خودی خود در مهندسی فرهنگ و عقاید ما چقدر اهمیت دارد، و توضیح دهید که اگر از موضوع انتخابی شما غفلت شود، چه عوارضی پیش می‌آید.
- همچنین می‌توانید به آثار و پیامدهای مثبت تحقیق در این زمینه اشاره کنید.

۱ - ابراهیمی، جزوه درس طرحنامه نویسی.

۲ - اسحاقی، اصول و مهارت‌های پایان‌نامه نویسی، ص ۹۹.

- اختلاف آراء در مسئله نیز، که بالطبع سبب نوعی سردرگمی برای محقق یا عرف جامعه است، می تواند ضرورت بحث شما را توجیه کند.
- کمبود اطلاعات و ایجاد خلأ معرفتی در یک زمینه، از دیگر عواملی است که اولویت و اهمیت بحث را نشان می دهد.
- اشاره به ناسازگاری اطلاعات موجود یا ابهام و خلط در مباحث، راه دیگری برای اثبات اهمیت و ضرورت است.
- می توانید به این امر نیز اشاره کنید که برای تصحیح اعتقادات و داشتن یک عقیده سالم در متعلقات ایمان خود، ناچاریم تکلیف خود را با این بحث روشن کنیم.
- باید روشن شود میزان پاسخ گویی تحقیق به نیازمندی های کاربردی و اجرایی بخش های مختلف و مرتبط با رشته علمی مورد نظر چقدر است.
- اساساً باید فلسفه پرداختن به موضوع مورد نظر در عرصه های پژوهشی در مقیاس پایان نامه و رساله تشریح، و میزان تأثیرگذاری آن در جامعه علمی بیان شود.^۱

مثال: بررسی نقش فطرت، به عنوان اساس معارف اسلامی، شناختن سرمایه مشترک همه انسان هاست و نقطه مهمی در آغاز هر گونه تعلیم و تربیت است و کسب معارف دیگر را تسهیل می کند. استقرا و تبیین نقش ها و کارکردهای فطرت، در عصر حاضر - که با وجود تلاش های هدایت گرانه، انواع انحراف ها در برخی انسان ها دیده می شود- می تواند در عرصه های اجتماعی و اخلاقی، ما را به آسیب شناسی و راهکارشناسی مؤثری رهنمون کند. این کارکردها، پراکنده وار، و بیشتر غیر مستقیم، در برخی منابع ذکر شده اند و گردآوری و تنقیح این نقش ها و کارکردها اثر جدیدی می طلبد که این نوشتار در پی پر کردن همین خلأ است.

۵. پیشینه

این بخش از وقت گیرترین فعالیت پژوهشی است. پژوهشگر قسمت عمده ای از وقت خود را به شناسایی و مطالعه منابع مربوط اختصاص می دهد. انجام این مطالعه به پژوهشگر کمک می کند تا درباره موضوع پژوهش و حوزه ای که تحقیق به آن تعلق دارد، به بینش عمیقی دست یابد.

۱- اسلام پور کریمی، خود آموز مقدمات پژوهش، ص ۱۱۸.

مطالعه منابع، عبارت از مطالعه کلیه منابع است که به طور مستقیم یا غیر مستقیم، با موضوع پژوهشی ارتباط دارد. این مرحله از پژوهش باید قبل از انجام تحقیق، یعنی زمانی که پژوهشگر طرح پژوهشی خود را برنامه‌ریزی می‌کند، انجام شود. این مطالعه اهداف زیادی دارد، از جمله مهمترین آن‌ها جلوگیری از تکرار کار دیگران، آگاهی از روش‌های قبلی و پی بردن به نقاط ضعف و قوت آن‌ها می‌باشد.^۱ برای رسیدن به این اهداف، توجه به این نکات ضروری است:

الف) انتخاب منابع اطلاعاتی مرتبط با مسئله تحقیق؛

ب) ارائه مطالب از کلی به جزئی (عمومی به اختصاصی)؛

ج) اجتناب از بیان مطالب مجرد و بدون رابطه با یکدیگر؛

د) تنظیم مطالب به طور سازمان‌دهی شده، همراه با روندهای منطقی؛

ه) ارائه نتایج مطالعات قبلی و نقد آن‌ها.

پیشینه‌شناسی از مهم‌ترین عناصر تحقیق است. هر مطالعه سابقه یا پیشینه‌ای دارد. هیچ تحقیقی در خلاء انجام نمی‌شود، بلکه هر پژوهش، در تداوم پژوهش‌های پیشین به انجام می‌رسد. بنابراین، در هر تحقیقی ابتدا باید تحقیق‌های پیشین متناسب با موضوع را بررسی کرد، و آنگاه، تحقیق خود را در ادامه منطقی آن قرار دهد. هدف از نوشتن پیشینه تحقیق، نشان دادن وقوف محقق در مورد سابقه تاریخی مسئله مورد تحقیق در گستره مربوطه است. آگاه نبودن به پیشینه تحقیق، سبب انجام کار موازی و تکراری و استفاده نکردن از سرمایه اطلاعاتی بسیار ارزشمند در تحقیق است. همچنین عمده‌ترین سرّ توجه به پیشینه تحقیق، هویت جمعی پژوهش است. پژوهش، هویتی جمعی و تاریخی دارد و محقق از طریق آشنایی با پیشینه تحقیق، می‌تواند ارتباط منطقی بین اطلاعات پژوهش‌های پیشین با مسئله تحقیق را کشف کند. به راستی چگونه می‌توان در گستره قرآن - پژوهی، از مطالعه‌های رایج در ایران، مصر، مالزی، هلند، آلمان آمریکا و بلژیک بی‌اطلاع بود و ادعای نوآوری، کمال‌یابی و یا دریافت و اثربخشی تمام را داشت.^۲

۱. اقسام پیشینه

الف) پیشینه پیدایی موضوع

آشنایی با تاریخچه و سرگذشت تکوینی موضوع تحقیق؛ باید بفهمیم که خاستگاه آن کجا، و تطورات، تحولات و وضعیت فعلی آن چگونه است. اگر مسئله شما در برهه‌ای از زمان وجود نداشته است،

۱- ر.ک: اسحاقی، رموز پژوهشگری، ص ۸۱

۲- اسحاقی، اصول پایان نامه نویسی، ص ۹۶.

بکوشید تا با تحلیل نشان دهید که فضای مساعدی برای طرح آن وجود نداشته است. اگر در طول تاریخ علم، مسئله شما چاق و لاغر شده، و حالت خاصی یافته است، آن را توضیح دهید تا روشن شود که مسئله خود را درست شناخته‌اید.

مثال؛ اگر بخواهید برای عنوان «کارکردهای آموزه فطرت در متون اسلامی» پیشینه‌پیدایی بنویسید، باید روشن کنید که مثلاً کارکرد (نقش‌شناسی) فطرت در حوزه‌های مختلف اسلامی از چه زمانی آغاز شد و نخست بر چه حوزه‌هایی تأکید می‌شد، و این مسئله چرا پدید آمد و در ادامه تا زمان حاضر با این مسئله چه برخوردی شده، و یا این مسئله قدیمی است یا جدید؟

ب) پیشینه پژوهشی مسئله

باید توجه کرد که محقق باید نشان دهد که منابع بسیار مرتبط را خوانده است، و با تأمل در محتوای آن‌ها و نواقصی که در آن‌ها دیده، تحقیق خود را طراحی کرده است. برای این کار او باید وقت کافی بگذارد و دست کم منابع بسیار مهم و مشابهی را که درباره مسئله او مطرح است، مطالعه و بررسی کند. حل مسئله و هرگونه نوآوری به این بسته است که کارهای انجام شده به دقت بررسی شوند. از این‌رو، شیوه‌ی درست پیشینه‌نویسی آن است که محققان، پس از مطالعه و بررسی سوابق مسئله، اگر سوابق متعددی، آن‌ها را در چند دسته مشخص کنند و در هر دسته یک یا دو منبع مهم را یادآور شوند و محتوای کلی آن منابع را بیان، و ضمن برجسته‌سازی کاستی‌های آنان، برنوآوری خود تأکید کنند. در گزارش از پیشینه تحقیق، بهتر است ترتیب زمانی را رعایت کنیم و نشان دهیم که محققان، در منابع تحقیق در طول زمان، چقدر به مسئله ما نزدیک شده‌اند و تا چه اندازه بدان پاسخ داده‌اند و یا هیچ پاسخی نداده‌اند.

مثال: برای پیشینه‌نویسی پژوهشی درباره «کارکردهای آموزه فطرت در متون اسلامی»، باید با مراجعه به نخستین منبعی که کوشیده است نقش فطرت را روشن کند، توضیح دهیم که نویسنده آن تا چه اندازه نقش‌شناسی کرده است. سپس، با مراجعه به منابع بعدی، توضیح دهید که نویسندگان آن‌ها در کدام قسمت از کتاب‌شان و با چه روشی و تا چه اندازه توانسته‌اند کارکردهای آن را بشمارند. آیا توانسته‌اند حق مطلب را ادا کنند یا رویکردی تاریخی یا تطبیقی و یا رویکرد خاص دیگری داشته‌اند، و چه اندازه

در کارشان موفق بوده‌اند، و کاستی‌ها و جنبه‌هایی که بدان پرداخته‌اند چه بود، و ویژگی‌ها و عناصر جدید در اثر شما در مقایسه با آن‌ها چیست؟^۱

۲. اقسام پیشینه پژوهشی (گونه‌شناسی منابع)

اول) پیشینه اعم (فرا رشته‌ای) فرهنگ‌نامه‌ها؛ دانش‌نامه‌ها و دایره‌المعارف‌ها؛ کتابشناسی‌های عمومی

دوم) پیشینه عام (رشته‌ای)

منابع جامع همه موضوعات در رشته‌ای خاص

سوم) پیشینه خاص (گرایشی کلی)

منابع عمومی مرتبط با موضوع تحقیق

چهارم) پیشینه اخص (گرایشی تخصصی)

منابع همنام با موضوع تحقیق^۲

۳. روش تدوین پیشینه پژوهشی

اول. جداسازی کتب و پایان‌نامه‌ها و مقالات

دوم. تحلیل پیشینه‌های موجود (کمبودها و کاستی‌ها)

سوم. تبیین امتیاز تحقیق فعلی نسبت به پیشینه موجود^۳

و. سؤالات تحقیق

۱ - چیستی سوال تحقیق

پرسش‌های محقق درباره مجهولات تحقیق که به روند تحقیق و جهت دهی آن کمک می‌کند.

۲ - اقسام سؤال (به لحاظ ارزش علمی)

۱- اسلام‌پور کریمی، خود آموز مقدمات پژوهش، ص ۱۲۸.

۲- ابراهیمی، جزوه درس طرحنامه نویسی.

۳- ابراهیمی، جزوه آموزشی هنر پژوهش.

اول: سؤال اصلی

عنوان تحقیق در قالب ساختار پرسشی که نیازمند پاسخ تفصیلی و تحلیلی است. سؤال اصلی را نمی‌توان یکباره پاسخ داد، بلکه باید به چند سؤال فرعی تجزیه شود و به تدریج آن را پاسخ گفت.

دوم: سؤالات فرعی (برای حل مسئله)

پرسش‌هایی که از دل سؤال اصلی بیرون می‌آیند و پاسخ به هر یک از آنها، بخشی از پاسخ به سؤال اصلی است.

این سؤالات، سازنده فصول تحقیق هستند و پس از تبدیل ساختار پرسشی به خبری، عنوان هر فصل قرار می‌گیرند.

تعداد سؤالات فرعی نشانگر تعداد فصول پایان نامه (غیر از فصل کلیات) است. بنابراین، محقق که چهار پرسش فرعی دارد، تحقیق او نیز چهار فصل خواهد داشت.

✓ راهکارهای تجزیه سؤال اصلی به سؤالات فرعی

۱. شناسایی کلیدواژه‌های سؤال اصلی
۲. توجه به دسته بندی افقی (اقسام) کلیدواژه‌ها
۳. توجه به دسته بندی عمودی (مراتب) کلیدواژه‌ها

✓ مثال عملی

نقش والدین در تربیت فرزند از منظر آیات و روایات

۱. اقسام نقش: مستقیم و غیر مستقیم / رفتاری و گفتاری
۲. اقسام والدین: پدر و مادر / شاغل و خانه دار
۳. اقسام تربیت: جسمی، جنسی، دینی، عاطفی و ...
۴. مراتب فرزند: جنین، نوزاد، کودک، نوجوان، جوان.
۵. اقسام فرزند: دختر و پسر.^۱

سوم: سؤالات مقدماتی (برای شناخت مسئله)

پرسش‌هایی برای فهم کلید واژه‌های آمده در سؤال اصلی (نظیر حقیقت و اقسام و ضرورت و ...) این پرسش‌ها بیشتر درباره مبادی تصویری و تصدیقی پژوهش است. این پرسش‌ها در فصل «کلیات تحقیق و پیش نیازها» پاسخ داده می‌شوند.

۷ راهکارهای طراحی سؤالات مقدماتی

۱. شناسایی کلیدواژه‌های سؤال اصلی
۲. پرسش از معنا و اقسام و مراتب کلیدواژه‌ها
۳. پرسش از ضرورت و اهمیت کلیدواژه‌ها
۴. پرسش از مراحل و اهداف کلیدواژه‌ها
۵. پرسش از آثار و پیامدهای کلیدواژه‌ها

مثال اول: اگر عنوان تحقیق شما «گونه شناسی آسیب‌های مبلغان برای مخاطبان دانشگاهی در دهه اخیر» باشد، شما می‌توانید آن را به چند پرسش دیگر تجزیه کنید:

- پرسش اصلی: گونه شناسی آسیب‌های مبلغان برای مخاطبان دانشگاهی در دهه اخیر کدام‌اند؟
- پرسش‌های فرعی:

۱. آسیب‌های علمی مبلغان برای مخاطبان دانشگاهی در دهه اخیر چیست؟
۲. آسیب‌های اخلاقی مبلغان برای مخاطبان دانشگاهی در دهه اخیر چیست؟
۳. آسیب‌های روانی مبلغان برای مخاطبان دانشگاهی در دهه اخیر چیست؟
۴. آسیب‌های روش‌شناختی مبلغان برای مخاطبان دانشگاهی در دهه اخیر چیست؟

مثال دوم: عنوان: «کارکردهای فطرت در معارف اسلامی براساس متون اسلامی»

- پرسش اصلی: کارکردهای فطرت در معارف اسلامی براساس متون اسلامی چیست؟
- پرسش‌های فرعی:

۱. کارکرد فطرت در عقاید اسلامی براساس متون اسلامی چیست؟
۲. کارکرد فطرت در استنباط احکام و فقه براساس متون اسلامی چیست؟

۳. کارکرد فطرت در اخلاق اسلامی براساس متون اسلامی چیست؟^۱

ز. فرضیه‌های تحقیق

هر پژوهشگر پس از مطالعه اکتشافی در منابع موضوع خود، باید براساس پرسش‌های فرعی پیش روی خود و به وسیله قدرت تصور و حدس ذهنی، فرضیه‌های تحقیقش را بیان کند.^۲ شناخت مسئله، ما را به فرضیه‌ی مناسب می‌رساند، زیرا فرضیه چیزی جز پاسخ حدسی و اجمالی و اولیه محقق به مسئله نیست. محقق، برای رسیدن به این پاسخ حدسی و موقت، باید به اندازه کافی مطالعه و تأمل کند و به تعداد پرسش‌های فصل ساز (سوالات فرعی) فرضیه ارائه دهد.^۳ فرضیه‌ها باید با زبانی دقیق و با اخذ همه شرایط و قیود و به دور از هرگونه اهمال و ابهام بیان شوند. همچنین ابهام لفظی، مفهومی و ساختاری در جمله نباشد و ساختار منطقی فرضیه کاملاً روشن باشند.^۴ فرضیه‌ها با جملاتی همچون: «براساس مطالعات اولیه، به نظر می‌رسد، می‌تواند باشد» می‌آیند.

- ✓ فرضیه‌های تحقیق، پیش داوری‌ها و حدس‌های علمی و راه‌حل‌های پیشنهادی محقق برای مسئله تحقیق است که پس از پایان یافتن پژوهش و رسیدن به حقایق، مورد قبول یا رد می‌شوند.
- ✓ فرضیه‌های تحقیق، همان پاسخ‌های احتمالی و اجمالی به پرسش‌های فرعی پژوهش است که در متن پژوهش‌نامه، از احتمال و اجمال به استدلال و تفضیل تبدیل می‌گردند.^۵

ح. بیان اهداف تحقیق

در طرح تحقیق باید به دو سوال اساسی به این قرار پاسخ گفت:

- ۱- هدف از تحقیق چیست و به عبارت دیگر، پژوهشگر قصد دارد چه کاری انجام دهد؟
- اهداف تحقیق دو دسته‌اند: هدف اصلی و اهداف ویژه، که از آن به اهداف فرعی یا جنبی نیز تعبیر می‌شود. هدف اصلی کل تحقیق را پوشش می‌دهد و اهداف ویژه اهداف زیر مجموعه هدف اصلی به شما می‌رود.

۱- اسلام‌پور کریمی، خودآموز مقدمات پژوهش، ص ۱۲۲.

۲- ابراهیمی، جزوه طرح‌نامه نویسی.

۳- اسلام‌پور کریمی، خودآموز مقدمات پژوهش، ص ۱۲۴.

۴- اسحاقی، اصول و مهارت‌های پایان‌نامه نویسی، ص ۸۱؛ رموز پژوهشگری، ص ۶۴.

۵- ابراهیمی، جزوه طرح‌نامه نویسی.

۲ - چه فایده یا فوایدی بر این تحقیق مترتب است و به تعبیر دیگر این تحقیق چه ضرورتی دارد؟^۱

ط. نوع تحقیق به لحاظ هدف

پژوهش با نگاه‌های گوناگون یا عبارت دیگر فواید تحقیق دسته‌بندی‌های متفاوتی دارد که شناخت آن‌ها برای هر پژوهشگری بایسته است. تحقیق از نظر هدف به سه نوع تقسیم می‌شود:

۱- بنیادی (اهداف علمی)

➤ تحقیقات علمی در راستای اثبات یا ابطال نظریات

➤ کشف قوانین و اصول علمی

مثال: اثبات یا ابطال یک دیدگاه، نظریه یا اندیشه.

۲- کاربردی (اهداف عملی)

➤ تحقیقات عملی برای مشکل‌گشایی و نیاززدایی فرد و جامعه

مثال: بررسی علل افت تحصیلی دانشجویان با وجود امکانات آموزشی و رفاهی افزون‌تر و برنامه‌ریزی-های گوناگون؛ الگوسازی رفتار کارگزاران نظام دینی با استناد به عهد نامه علوی به مالک اشتر.

۳- گسترشی یا توسعه‌ای

➤ ارتقای وضعیت از موجود به مطلوب

➤ زمینه سازی و اجرائی کردن فرآورده‌های تحقیقات کاربردی^۲

مثال: طراحی و ارائه روش‌ها و برنامه‌های درسی برای مقاطع خاص آموزشی که پس از تدوین نمونه آغازین، آن را به گونه محدود در عمل می‌آزمایند و پس از بازنگری و رفع نواقص و تکمیل نقائص، در زمان معینی به اجرای میدانی می‌گذرانند و سرانجام تصمیم پایانی را می‌گیرند.^۳

ی. روش انتخاب تحقیق

منابع کشف حقیقت و دستیابی به آن چیست؟

۱- نکونام، روش تحقیق با تاکید بر علوم اسلامی، ص ۹۶.

۲- حیدری‌فر، درسنامه پژوهش، ص ۷۰؛ ابراهیمی، جزوه درس طرحنامه نویسی.

۳- حیدری‌فر، درسنامه پژوهش، همان.

عقل و اندیشه؛ تاریخ؛ وحی؛ قواعد زبان و ادبی؛ تجربه

✓ اقسام روش تحقیق

۱. روش عقلی و تحلیلی: (مثال؛ ادله حرکت جوهری و نتایج آن)
۲. روش نقلی و تاریخی: (مثال؛ جنگ‌های پیامبر با یهودیان مدینه)
۳. روش نقلی و وحیانی: (مثال؛ دعا و آداب آن در آیات و روایات)
۴. روش ادبی و زبان شناختی: (مثال؛ نقد و بررسی قاعده ادبی تضمین)
۵. روش تجربی و عملی: (مثال؛ موضوعات پزشکی، فنی مهندسی و...)

ک. روش گرد آوری اطلاعات و ابزار آن

۱. میدانی و نامحدود: اجرای تحقیق در فضایی باز؛ مانند بررسی نقش رسانه‌ها در پیشرفت یا پسرفت فرهنگی خانواده یا علل افزایش طلاق در دهه ۹۰.
به لحاظ ابزار دو گونه است:
اول. شنیداری و دیداری (مصاحبه)
دوم. نوشتاری (پرسشنامه)

۲. محیطی و محدود: اجرای تحقیق در فضایی بسته؛ چستی و چگونگی و چرائی امر و دلالت آن به امتثال فوری.

- به لحاظ نوع دانش و ابزار سه گونه است:
- اول. کتابخانه‌ای (علوم انسانی و اسلامی)
 - دوم. آزمایشگاهی (علوم تجربی)
 - سوم. کارگاهی (علوم فنی و مهندسی)

ل. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

۱. توصیفی و گزارشی (مقطع کارشناسی)
برای شناخت بیش‌تر از وضعیت موجود یا کمک به فرآیند تصمیم‌سازی.

۲. توصیفی و تحلیلی و استدلالی (مقطع کارشناسی ارشد)

بیان صورت مسأله و احتمالات در آن یا ارائه دیدگاه‌های گوناگون و بیان راه حل استدلالی به همراه استنباط نتایج.

۳. تحلیلی و انتقادی و تولیدی و نظریه پردازی (مقطع دکتری)

- بازخوانی یک متن یا بازپژوهی یک نظریه و بیان کمبودها و کاستی‌های آن
- ارائه اندیشه‌ای نو یا تحلیل تازه از نظریات گذشتگان^۱.

م. ساختار و سازماندهی تحقیق

طراحی فصول تحقیق و نوشتارهای هر فصل

بر اساس سؤالات:

۱. سؤالات مقدماتی

(طراحی فصل کلیات و پیش نیازها)

۲. سؤالات فرعی

(طراحی فصول دوم و سوم و...)

• بایسته‌های دسته‌بندی فصول

۱. ترتیب منطقی فصول

۲. پیوند مفهومی فصول

۳. تناسب کمی فصول

❖ الگوی ۱۰ ماده‌ای مهندسی پژوهش

این الگو، برای شکستن سؤال اصلی و تنظیم فصول تحقیق و هم برای شکستن سوالات فرعی و طراحی زیرمجموعه‌ها مناسب است.

۱. چیستی شناسی مفهومی و ماهوی (واژه و اصطلاح شناسی)
۲. گونه و گستره شناسی (اقسام و دسته بندی های عرضی و طولی موضوع)
۳. دیده شناسی (برشماری دیدگاه ها و احتمالات در مسأله)
۴. چرایی شناسی و مستدل سازی یافته ها (برشماری و بررسی علل و ادله)
۵. روش شناسی (برشماری و بررسی راهکارها و زمینه ها و عوامل)
۶. آسیب شناسی (برشماری و بررسی آفت ها و خطرها و موانع)
۷. نمادشناسی (برشماری و بررسی نشانه ها و ویژگی های موضوع)
۸. پیامدشناسی (برشماری و بررسی آثار مثبت و منفی)
۹. نمودشناسی (برشماری و بررسی الگوهای عینی در خارج)
۱۰. شبهه شناسی (برشماری و بررسی شبهات و پاسخ‌دهی مناسب)^۱

- ❖ این الگو تاکنون، ابتکار انحصاری و جامع استاد ابراهیمی می‌باشد.
- ❖ در ادامه به توضیح مختصر هر یک از این راهکارها پرداخته می‌شود.

۱. چیستی شناسی

- أ. واژه شناسی: بیان کاربردهای عرف خاص و عام/ توجه به واژگان مترادف و متضاد
- ب. اصطلاح شناسی: بیان تعریف‌های اصطلاحی و قراردادی در دانش‌های مختلف

❖ راهکارهای چیستی شناسی واژگان تحقیق

- (۱) ساختارشناسی و کشف هیئت کلمه به لحاظ صرفی و نحوی
- (۲) ریشه شناسی کلمه برای سهولت استفاده از لغت نامه
- (۳) مفهوم شناسی و کشف مراد استعمالی با مراجعه به لغت نامه
- (۴) مراد شناسی و کشف مراد جدی و مقصود اصلی گوینده

۱. جزوه استاد ابراهیمی، مسئله‌یابی

۲. گونه و گستره شناسی

ا. گونه شناسی: شناخت اقسام عرضی موضوع اقسام با یکدیگر رابطه تضاد یا تنافی و تناقض دارند.

ب. گستره شناسی: شناخت مراتب طولی (کمی یا کیفی) موضوع اقسام و مراتب بر یکدیگر و متداخل هستند.

۳. دیده شناسی

برشماری دیدگاه‌های دانشمندان درباره مسأله در دو قالب:

ا. جهت دار: افراطی و تفریطی و اعتدالی

ب. بی جهت: موافقان و مخالفان و مفسلان

۴. چرائی شناسی

به معنای مستدل سازی تحقیق با بیان ادله اثبات یا ابطال است.

انواع ادله:

ا. عقلی (برهان)

ب. نقلی (آیات و روایات و تاریخ معتبر)

ج. عقلائی (قراردادهای عرفی)

۵. روش شناسی

برشماری راهکارها و زمینه‌ها و بسترها + بیان چگونگی عاملیت و اثرگذاری آن‌ها در قالب دسته

بندی‌های:

اول. ایجابی (بایدها) و سلبی (نبایدها)

دوم. علمی و عملی یا مادی و معنوی

سوم. پیدائی (ایجاد) پایائی (استمراری) پویائی (افزایشی)

چهارم. کوتاه مدت و میان مدت و بلند مدت

۶. آسیب‌ها

برشماری آفت‌ها، خطرها، موانع و بیان چگونگی بازدارندگی موانع در قالب دسته بندی:

- اول. علمی و عملی یا مادی و معنوی
- دوم. پیدائی (ایجاد) پائائی (استمراری) پویائی (افزایشی)
- ج. کوتاه مدت و میان مدت و بلند مدت

۷. نمادشناسی

بیان و بررسی نشانه‌ها و ویژگی‌های موضوع تحقیق در قالب دسته بندی:

- اول. ایجابی و سلبی
- دوم. تکوینی و تشریحی یا مادی و معنوی
- سوم. اعتقادی و اخلاقی و رفتاری

۸. پیامد شناسی

بیان و بررسی آثار مثبت (برکات) و منفی (عواقب) در قالب دسته بندی:

- اول. فردی و اجتماعی یا دنیوی و اخروی
- دوم. ایجابی و سلبی یا مادی و معنوی یا تکوینی و تشریحی
- سوم. اعتقادی و اخلاقی و رفتاری
- چهارم. کوتاه مدت و میان مدت و بلند مدت

۹. نمود شناسی

بیان الگوهای عینی و مصادیق مهم بیرونی برای ماندگارسازی پیام‌ها و پندهای تربیتی موضوع در

دسته بندی:

- اول. مثبت و منفی
- دوم. انحصاری و اشتراکی

۱۰. شبهه شناسی

بیان شبهه‌های پیرامون موضوع تحقیق و نقد و بررسی و پاسخ دهی مناسب به شبهات در قالب دسته بندی:

- أ. اعتقادی و اخلاقی و رفتاری
- ب. ساختاری (روشی) و محتوایی (دانشی)
- ج. دینی و غیر دینی (ادبی، علمی و...)

۷. فهرست منابع

۱. ابراهیمی، احسان، جزوه آموزشی طرحنامه نویسی معاونت پژوهش مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران.
۲. _____، جزوه آموزشی هنر پژوهش، معاونت پژوهش مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران، ۱۳۹۹.
۳. اسحاقی، سید محمد حسین، اصول و مهارت های پایان نامه نویسی، قم: مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۲ش.
۴. _____، رموز پژوهشگری، قم: مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۲ش.
۵. اسلام پور کریمی، حسن، خودآموز مقدمات پژوهش، تهران: سمت، ۱۳۹۴ش.
۶. حیدری فر، مجید درسنامه پژوهش، قم: مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۲ش.
۷. رضائیان بیلندی، حسین، جزوه آموزشی پایان نامه نویسی معاونت پژوهش مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران
۸. طرقی، محمد، درسنامه روش تحقیق، قم: مرکز نشر هاجر، ۱۳۸۵ش.
۹. فرامرزقراملکی، احد، اصول و فنون پژوهش در گستره دین پژوهی، قم: انتشارات مرکز مدیریت حوزه های علمیه، چاپ چهارم، ۱۳۹۱ش.
۱۰. نکونام، جعفر، روش تحقیق با تأکید بر علوم اسلامی، قم: انتشارات دانشگاه قم، ۱۳۹۳ش.